

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

РИЖКОВА ДАРИНА СЕРГІЇВНА

УДК 141.319.8:316.334.56

НОМО URBANUS ЯК НОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Карпенко Іван Васильович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
декан філософського факультету.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Лисенкова Владлена Віталіївна,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри філософії та політології;

кандидат філософських наук, доцент
Пилипенко Світлана Григорівна,
Харківський національний технічний університет
імені Петра Василенка, доцент кафедри
ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться «23» травня 2018 р. о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «___» квітня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Подольська Т. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За даними ЮНІСЕФ в 2009 р. вперше за всю історію людства чисельність міського населення зрівнялась з чисельністю сільського і склала близько трьох з половиною мільярдів осіб. У найближчому майбутньому відсоток міського населення буде невпинно збільшуватися. За даними цієї ж організації динаміка зростання міського населення в Україні виглядає наступним чином: в 1950 р. такого населення було 36 %, в 1980 р. – 62 %, в 2010 р. – 69 %, а за прогнозом на 2040 р. міського населення в Україні буде 79 %. Очевидно, що такі суттєві і сутнісні зміни демографічної структури населення актуалізують цілий комплекс найрізноманітніших досліджень великого про шарку наук, серед яких не останнє місце займають філософсько-антропологічні та філософсько-культурологічні вивчення багатопланової проблеми урбаністики, в тому числі, і проблеми міської ідентичності.

Сучасний містянин, який прийняв на себе певний поведінковий патерн, певний набір ідентичностей, є на сьогодні, вочевидь, найбільш знаковим представником людської спільноти. В цій ситуації Номо Urbanus – є своєрідним фільтром, який дозволяє помітити різні стилі міського життя через призму їх сприйняття міським мешканцем, тобто, хоч і не у всій повноті, але з урахуванням особистісного людського чинника.

У роботі аналізуються проблеми сучасного міста через призму сприйняття Номо Urbanus-а як характерного, хоча і не «масового» представника нового типу ідентичності, а також, через розуміння міста як певного хронотопу, набору наперед заданих, але постійно плінних і мінливих характеристик. Саме спроба з'ясувати найбільш загальні характерні риси сучасного і навіть постсучасного містянина відкриває в філософській антропології і філософії культури широке поле для дослідження як міської ідентичності, так і міських просторів.

Отже, актуальність теми роботи зумовлена: по-перше, необхідністю філософсько-антропологічного узгодження багатомірності підходів до вивчення міста та ідентичності, розширення розуміння сутності ідентичності та філософсько-антропологічної тематизації проблеми міста, як такого культурного простору, який задає початковий імпульс для формування нового типу ідентичності – і ширше, нових картин світу і світоглядних парадигм; по-друге, соціально-практичним значенням вивчення різних поведінкових патернів, перспективністю дослідження живої діючої особистості у сучасному мінливому місті, а також прогнозуванням реакції містян на ті чи інші зрушення в міському устрої в цілому з метою врахування інтересів як окремих індивідів, так і дрібних локальних груп і, врешті-решт, всієї спільноти міських мешканців.

Значне коло вітчизняних і зарубіжних досліджень, що є дотичними до теми дисертації, можна розподілити за кількома напрямками: по-перше, це дослідження міста, його інфраструктури, міського простору в найрізноманітніших їх тематизаціях від архітектурних (містобудівничих) до соціогуманітарних і філософсько-культурологічних: Д. Брук, В. В. Ванчугов, В. В. Вахштайн, С. Б. Веселова, Р. Е. Парк, К. Стил, Л. Е. Трушина, Р. Флорида, Л. Холіс, та ін.; по-

друге, дослідження проблеми ідентичності (ідентифікації) як вона представлена в роботах філософів, соціологів, психологів та представників інших суміжних наук: Б. Андерсон, П. Бергер, В. Гьосле, Е. Еріксон, Дж. Келли, Т. Лукман, А. Макінтайр, Є. А. Орлова, Ш. Струккер, Г. Теджфел, Ч. Тейлор, Дж. Тернер, К. А. Яценко, та ін.; по-третє, дослідження, автори яких поєднують і тематику міста, і проблему ідентичності: Г. Бريدж, О. О. Високовський, В. Л. Глазичев, Дж. Іфевунігве, Т. Кузло, К. Лінч, Д. Макніл, А. В. Микляєва, О. О. Мусієздов, Н. Парсонс, Н. Рапорт, П. Рікер, П. В. Румянцева, М. де Серто, А. К. Согомонов, П. В. Степанцев, К. Таїбакш, Н. А. Фелпс, Б. Фрезер, О. С. Чернявська.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення специфіки та характерних рис Номо Urbanus як нового типу міської ідентичності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- проаналізувати феномени міста та ідентичності в методологічному контексті сучасних філософсько-антропологічних та соціально-гуманітарних досліджень;
- визначати та окреслити культурологічний зміст і структуру міста-спільноти та міста-території;
- охарактеризувати феномени містянина і мешканця міста в хронотопічному вимірі сучасного міста та дати визначення цим поняттям;
- окреслити основні проблеми та перспективи визначення міської ідентичності та розглянути специфіку самоідентифікації в сучасному місті;
- проаналізувати місто як основу для формування топології міського типу;
- дослідити умови виникнення та характерні риси Номо Urbanus як нового типу міської ідентичності.

Об'єктом дослідження є сучасні трансформаційні процеси соціокультурного феномену ідентичності.

Предметом дослідження є Номо Urbanus як новий тип міської ідентичності.

Теоретико-методологічні засади дослідження Номо Urbanus як нового типу міської ідентичності базуються на міждисциплінарному синтезі і системному аналізі, а також із застосуванням історико-типологічного (в історичній ретроспективі) та культурно-антропологічного підходів до вивчення сучасних урбаністичних процесів та їх впливу на формування міської ідентичності.

Для вирішення поставлених завдань в дисертації використовуються такі методи дослідження: феноменологічний (для аналізу стосунків Я з Іншими з позиції суб'єкт-суб'єктних відносин, а також для опису часу і простору в місті, як його сутнісних характеристик), герменевтичний (для аналізу ідентичності Я з позиції

Іншого, а також для аналізу ролі оповідача, який спостерігає і описує ідентичність з позиції віртуального третього), компаративістський (для аналізу «розколотої» ідентичності, мережевої анонімності та «порожніх» міських просторів, які не мають чіткого наперед заданого призначення).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в ньому вперше на рівні філософсько-культурологічної концептуалізації здійснено аналіз Номо Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності, що реалізує свої пізнавальні та пояснювальні функції в просторі культурної комунікації.

Отримані результати, що відрізняються науковою новизною, конкретизується у наступних положеннях:

уперше:

- тематизовано у філософсько-культурологічному контексті поняття Номо Urbanus як нового типу міської ідентичності, певні риси якого вже сьогодні притаманні деяким сучасним міським мешканцям – здатність швидко пристосовуватись до мінливих обставин, погодження з правилами міського життя у сучасному місті, залученість до взаємодії з містом (зміна, реконструкція, демонтаж знакових місць та ін. за участі містян) та принципова незавершеність самого феномена, що зумовлено динамічністю характерних рис сучасного міста;
- запропоновано теоретичну модель поділу мешканців міського простору, з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топосі міста, на *містян* і *мешканців міста*, що уможливило дати визначення ідентичності *містянина* як освіченого представника міської спільноти, який тяжіє більшою мірою до самотності, ніж до групування, динамічно реагує на певні зміни, проте не є достатньо щирим в співіснуванні з іншими, а, отже, може сприйматися спільнотою як «Інший» або «Чужинець», навіть тоді, коли він знаходиться всередині цієї спільноти та ідентичності *мешканця міста*, що проживає на його території, тяжіє до модерних цінностей, для формування власної ідентичності потребує консолідації та постійної взаємодії з будь-якою групою або кількома – частіше всього це або кланові стосунки при наявності великої родини, або так звані «сусідства», тобто маленькі спільноти знайомих, які живуть поблизу і спілкуються один з одним;
- обґрунтовано вимір сучасного міста як певного хронотопу (міської топології) через філософсько-культурологічну концептуалізацію міста-спільноти (спільноти містян, що населяють певний простір) та міста-території (просторове розташування архітектурних форм, міської інфраструктури тощо);
- артикульовано розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином. З цією метою запропоновано розглядати містянина як Двійника (свій або ближній Інший), Мандрівника (мандрівна людина, що подорожує без певної мети своєї подорожі) і Чужинця (сторонній, стороння людина, чужа будь-якому середовищу або будь-кому по духу) в залежності від того, наскільки можливий їх конструктивний діалог з мешканцем міста.

уточнено:

- розуміння ідентичності як взаємодії між самістю і тотожністю та наративної ідентичності (П. Пікер) стосовно Homo Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності;
- концепцію «гетеротопії» М. Фуко, що здатна зонувати міський простір в залежності від того, як він використовується міськими мешканцями;
- умови виникнення (розширення особистісного простору, ієрархічність, психологічні, просторово-часові та культурні фактори) та характерні риси (незавершеність, постійне самовдосконалення, повноцінне прийняття на себе правил міського життя) Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності

набули подальшого розвитку:

- концепція «хронотопу» М. Бахтіна, яка екстрапольована з простору романтичного оповідання на реальний міський життєвий простір;
- компаративістський аналіз поняття «Homo Urbanus» в контексті лінгвістичних, психологічних, культурологічних та філософських конотацій.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування: для розробки нових методологічних підходів у філософській і культурній антропології, філософії та теорії культури; для подальшого дослідження проблеми ідентичності; для аналізу міського простору як місця взаємодії індивідів з різними світоглядними парадигмами, а також взаємодії між індивідами, різними спільнотами і містом як таким; при створенні курсів, навчальних програм, написанні підручників і навчальних посібників з філософсько-культурологічних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи автора і не містить плагіату. Концепція, зміст, висновки дисертації, а також тексти наукових публікацій розроблено та викладено автором самостійно. У дисертації використано матеріали статей і тез виступів на конференціях, підготовлених автором.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на теоретичному семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та доповідалися автором на всеукраїнських і міжнародних конференціях: Конференція Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: IX Харківські студентські Філософських читання (Харків, квітень 2013 р.); Скайп-конференція «Різноманіття культур: творче місто в глобалізованому світі» VIII Міжнародна науково-практична конференція (Рига – Харків, квітень 2014 р.); Всеукраїнська конференція студентів та аспірантів філософських факультетів – XVII читання пам'яті Георгія Флоровського. (Одеса, жовтень 2014 р.); XX Міжнародна науково-практична конференція: «Культура. Духовність. Суспільство» (Новосибірськ, жовтень 2015 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Науковий диспут: питання соціології, політології, філософії, історії» (Москва-Київ-Відень, листопад 2015 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11-ти наукових публікаціях, з яких 4 статті опубліковано в наукових

фахових виданнях з філософських наук, 2 – в зарубіжних наукових періодичних виданнях. Додатково відображають результати дисертації 4 публікації апробаційного характеру та 1 стаття у науковому виданні України.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження зумовлені метою, завданнями та логікою дослідження й складаються зі вступу, трьох розділів (що містять 7 підрозділів), висновків та списку використаних джерел (170 найменувань, у тому числі 43 – іноземними мовами) та одного додатку. Загальний обсяг роботи – 184 сторінки (8,7 д. а.), обсяг основного тексту – 156 сторінок (7,5 д. а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується ступінь наукової розробки проблеми, формулюються мета і завдання дослідження, визначаються теоретико-методологічні засади, наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження, наводяться дані про публікації й апробацію наукових результатів, структуру і обсяг роботи.

У **розділі 1 «Методологія та предметне поле досліджень»** йдеться про найбільш розповсюджені концепції, де аналізуються місто та ідентичність як самостійні предмети дослідження, а також роботи, що сформувались на перетині цих предметних полів, узагальнюється їх методологічне значення та формулюється основний тезаурус дисертаційного дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Місто та ідентичність в предметному полі соціально-гуманітарних досліджень»** проаналізовано основоположні ідеї урбаністів, архітекторів, культурологів, соціологів, істориків, політологів, соціологів (С. В. Пирогов, Г. Зіммель, Ж. Бемон, В. Ніколс, А. Лефебр, С. Мілграм, М. Кастельс, Е. Гідденс, З. Бауман та ін.), що стосуються глибинного аналізу міських структур, взаємовідносин всередині міського простору, тих чи інших типів взаємодії акторів в ньому.

В підрозділі акцентовано увагу на різноманітних концепціях ідентичності (П. Рікер, Ф. Тьоніс, Ю. Габермас, А. Турен, Е. Гідденс та ін.), роботах авторів, чий науковий інтерес близький до філософії міста чи до проблем ідентичності (О. Чернявська, Дж. Іфеквунігве, А. Високовський, Т. Кузло, Н. Парсонс, Д. Макніл, Н. Фелпс, Б. Фрезерта Г. Бريدж, К. Таїбакш, О. Мусієздов та ін.), а також роботах, де проблема ідентичності перетинається з проблемами міста (Д. Морлі, К. Робінз, П. дю Гей, Ш. Дутта-Ахмед).

Автор зазначає, що при аналізі проблеми ідентичності як взаємодії Я з Іншим виокремлюється дві тенденції: по-перше, найчастіше при такому погляді на проблему не в повному обсязі враховується простір цієї взаємодії, який спонукає Я на ті чи інші взаємини з Іншим; по-друге, коли розглядається цей простір, то тоді ідентичність розкривається не як взаємодія самості і тотожності, а як один з варіантів ідентифікації індивіда з тією чи іншою локальною групою. Стверджується, що формування міської ідентичності може відбуватися за кількома основними напрямками, які вже не співпадають з напрямком консолідацією спільнот.

У підрозділі 1.2. «Місто як топос: феномен, поняття, об'єкт і понятійна оптика дослідження» в історичній ретроспективі узагальнюється багатоманіття поглядів на місто починаючи від античності і до кінця дев'ятнадцятого століття, коли зусиллями Р. Баумайстера, К. Зітте та І. Серда почала формуватись нова наука – урбаністика. В той час виокремлюються три основні гілки в теорії і практиці урбаністики: художня, планова і соціальна, що вплинуло на подальші філософсько-культурологічні дослідження міської проблематики. Проте дослідники критикували Р. Баумайстера та його послідовників за те, що вони «забули» про наявність людини в місті.

Повернення людини із забуття в урбаністичних студіях, «олюднення» (Р. Барт) міського простору повноцінно відбувається в межах філософії міста: К. Лінч, А. Маданіпур (вдивляння, вслухання в місто, де простір і час конструюються самою людиною), М. де Серто (особистісний погляд на місто, зумовлений споживанням вражень і матеріальних цінностей), Л. Леруп (перенаселеність, мобільність, «подвійність» міського простору), Р. Флоріда (характерні риси міст, призначених для різних типів мешканців), С. Паркер (соціальність та потреби містян) та ін. В цих дослідженнях залучаються ті чи інші методи філософського аналізу, що засвідчує їх вихід за межі урбаністики в сферу філософії міста, яка працює на перетині пост-урбаністичних концепцій, соціології, психології та філософської антропології.

Автор зазначає, що на тлі таких зрушень в дослідженні міста цілком закономірними виглядають спроби вписати ідентичність в міський контекст і аналізувати ідентичність як на прикладі конкретного міста, так і в міському просторі в цілому (Е. Іфеквунігве, Е. Ревіна, М. де Серто, Г. Бريدж та ін.)

У розділі 2 «Місто як підстава для формування топології міського типу» проаналізовано зв'язок між просторово-часовим виміром сучасного міста та формуванням міської ідентичності.

У підрозділі 2.1. «Специфіка міста-спільноти та міста-території» місто аналізується як певний хронотоп через філософсько-культурологічну концептуалізацію міста-спільноти (спільноти містян, що існують в часі) та міста-території (архітектурні форми, міська інфраструктура тощо, що існують в просторі).

Місто-територія і місто-спільнота тісно взаємопов'язані і переплетені, неможливо чітко розмежувати ці два вектори погляду на місто. Зі сприйняття одного з них незмінно впливає сприйняття іншого, що надзвичайно важливо коли йдеться про філософсько-культурологічну рефлексію формування міської ідентичності

Місто змінює свій зовнішній вигляд у міру історичного розвитку і трансформації різних видів людської діяльності. Воно стає формою вирощування і створення ресурсу для розвитку на його основі тих «просторових локусів», «місць», де міські мешканці отримують можливість з елементів існуючих типів життя сконструювати нові типи ідентичності. Якщо перетворення міського простору припало до смаку більшості міських мешканців, тоді історично значиме місце знаходить «друге життя» і знову стає місцем перетину змістів і символічного капіталу. Якщо ж перетворення, з точки зору містян, спотворює вигляд міста, воно стає абсолютно порожнім місцем доти, поки нове покоління, не пов'язане

історичною пам'яттю, не привнесе в це місце якийсь новий культурний сенс, найчастіше абсолютно не пов'язаний з тим, що був раніше. На жаль, деякі історично-значимі місця в низці перетворень міських просторів зникають безслідно.

Таким чином, спільнота відіграє важливу роль в специфіці міського устрою та перебудови. Прийняття чи неприйняття тих чи інших міських просторів спільнотами його мешканців, пошук «вільних зон», дозвільні міграції так чи інакше трансформують міський вигляд, наповнюючи ті чи інші частини міста сенсом, або спустошуючи їх, позбавляючи самотності. Сучасне місто – це транзит між модерном і постмодерном, носій рис як індустріального, так і постіндустріального суспільства, що не може не накладати свій відбиток на людей, що живуть і діють в ньому.

У підрозділі 2.2. «Мешканець міста і містянин у хронотопі сучасного міста» проаналізовано просторово-часову специфіку проживання мешканців міського простору в місті-території і місті-спільноті і на цій підставі запропоновано теоретичну модель їх поділу, з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топі міста, на містян і мешканців міста. Критерієм такого розмежування є виключно ступінь прийняття міських правил і міського способу життя.

Стверджується, що мешканець міста – людина, що проживає на його території, проте лише частково приймає або не приймає зовсім правила міської взаємодії, вона ближче до модерного типу культури (модерного міста) і як модерна людина, глибоко інкорпорована в свою соціальну роль і змінюється з великими труднощами, її суспільне становище ніяк не розходиться з її уявленнями про себе, вона сприймає все те, що закріплено в законах і в традиціях як установку до беззаперечного виконання. Тоді як містянин здатний змінювати «правила» міського життя, в сторону все більшої свободи дій всіх, в той же час так, щоб не порушувати свободу дій кожного, містянин виходить за межі модерної культури залученням до культури постмодерну (постмодерного міста) з усією її специфікою. Як людина постмодерну, містянин, при становленні тим, хто він є, переживає безліч криз ідентичності. Він не отримує своє місце автоматично, його інкорпорованість в систему рано чи пізно дає збій. Ідентичність його роздроблена і збирання роздробленої картини світу – одна з побічних цілей становлення містянином. Як людина з мобільною і рухомою ідентичністю містянин легко грає різні соціальні ролі, змінює лики і маски. У зв'язку з цим для більш артикульованого розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином останній розглядається з рисами Двійника, Мандрівника і Чужинця, в залежності від того, наскільки можливий його конструктивний діалог з мешканцем міста.

В результаті аналізу зроблено висновок, що, по-перше, мешканець міста і містянин є «ідеальними» або «чистими» формами, реальні мешканці міських просторів, як правило, знаходяться між цими двома полюсами, хоча і тяжіють до одного з них; по-друге, при характеристиці мешканців міста і містянин не слід виносити оціночних суджень, можна лише констатувати, що такий поділ є достатньо умовним; по-третє, сучасне місто має значний потенціал для вироблення все нових і нових типів ідентичності, і як наслідок, на тлі власної роздробленості і розколотості,

може сформувати певний комплекс, який може бути названий міською ідентичністю, і формування якого як гомогенного феномену є неможливим.

У розділі 3 **«Homo Urbanus – формування нового типу ідентичності»** аналізуються труднощі визначення міської ідентичності, проблема самоідентифікації в сучасному місті, а також умови виникнення та характерні риси Homo Urbanus як нового типу ідентичності в його зумовленості багатьма факторами.

У підрозділі 3.1. **«Труднощі у визначенні міської ідентичності»** йдеться про те, що стратегії формування та дослідження ідентичності розвиваються за трьома основними сценаріями: по-перше, вивчення ідентичності передбачає її суб'єктивний початок, тобто визначення того, як особистість співвідносить себе з різними зразками соціального і культурного буття; по-друге, ідентичність вбачається чимось есенціальним, об'єктивно даним і таким, що не дуже підлягає змінам та трансформаціям; по-третє, ідентичність як цілісність, що передбачає єдність самості і тотожності. Ці сценарії, накладаючись на величезну різноманітність ідентичностей (національних, релігійних, гендерних, політичних, пов'язаних з міграційними процесами тощо), продукують значні труднощі в проясненні питання, щодо їх «вбудовування» в хронотоп сучасного міста, місто-територію і місто-спільноту, щодо їх взаємодії з ідентичностями мешканців міста і містян. На цьому тлі можна стверджувати, що міська ідентичність не завершена, вона мерехтить, а значить, в разі відходу від суворих визначень і обмежень всі мешканці міського простору можуть претендувати на міську ідентичність.

У підрозділі 3.2. **«Проблема самоідентифікації в сучасному місті»** розкриваються різноманітні витoki міської ідентичності і, зокрема, їх три основні групи: просторово-часові, соціально-ієрархічні та культурні. Що стосується впливу на ідентичність просторово-часових характеристик, то тут можна виділити два формати, які аналізуються в підрозділі. Перший формат експлікує взаємодію між індивідом і міським хронотопом і базується на концепції «хронотопу» М. Бахтіна, яка екстрапольована з простору романтичного оповідання на реальний міський життєвий простір, а другий формат взаємодії індивіда і просторово-часових характеристик відсилає до концепції «гетеротопії» М. Фуко, що здатна зонувати міський простір в залежності від того, як він використовується міськими мешканцями.

Щодо соціально-ієрархічних рамок формування міської ідентичності, то вони більшою мірою залежать від оточення індивіда в ранньому віці і від тієї соціальної ніші, яку він займає за фактом народження. Також важливим чинником є довкілля, у тому числі ті самі речі, які, на думку Ж. Бодрійяра, обумовлюють функціональність і емоційність сучасної людини. Доречним тут також виявилось розуміння ідентичності як взаємодії між самістю і тотожністю та наративної ідентичності (П. Рікер) стосовно Homo Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності. Чимало характерних рис соціальної складової міської ідентичності зумовлені також тим, що міська спільнота в цілому сприймається як мережева. Завдяки наявності мережевих комунікацій відбуваються глибинні зміни в способах сприйняття світу. В мережевому суспільстві важливою стає сама мережа, а не її осередки. Цим багато в чому обумовлена сучасна криза ідентичності. Індивід не

відчуває себе чимось окремим і унікальним, його унікальність не важлива для функціонування всієї системи. Для М. Кастельса основою для формування ідентичності в сучасному суспільстві, на відміну від минулого служить не легітимація, а протест.

Що стосується культурних передумов формування міської ідентичності, то тут варто звернути увагу на специфіку способів споживання індивідом культури, фрагментацію культурного досвіду, а також значний потенціал, який має місто, як щодо окультурення власних просторів, так і щодо окультурення міських мешканців. У ньому присутні дві протилежні тенденції – місто водночас і інтегрує, і дистанціює носіїв міської культури.

Серед великої кількості варіантів світогляду і самоідентифікації, для яких відкриває простір сучасне місто, людина вільна вибирати будь-які варіанти і будь-які комбінації. Просторово-часові рамки більше не стримують індивідів і в спілкуванні з іншими, і в пізнанні світу. Ієрархія часто порушується через те, що в різних областях соціуму один і той же індивід займає різні ніші. Крім цього, існує безліч індивідів, які в принципі не вписуються в жодний ієрархічний порядок. Багатьом з тих, хто зараховує себе до містян, в принципі немає діла до власного становища в суспільстві і думки оточуючих, і основний їх пункт взаємодії зі спільнотою полягає лише в тому, щоб не спричиняти відчутної незручності.

Міські простори і спільноти з їх відмінностями впливають на ступінь прихильності тих чи інших міських районів до традиції, а також на ступінь відкритості та загальної доступності міських просторів. Крім цього, прихильність мешканців міста і містян до різних типів і верств культури призводить до відсутності спільних позицій між ними. І позбавлені простору для діалогу, вони все більше віддаляються один від одного.

У підрозділі 3.3. «Умови виникнення та характерні риси *Homo Urbanus*» зроблено спробу описати цей феномен, незважаючи на його невловимість і плинність. У підрозділі зазначено, що містянин і мешканець сільської місцевості – це крайні установки, між якими знаходиться все різноманіття мешканців міста, у яких можна спостерігати різну ступінь включеності в міське життя і прийняття правил міської взаємодії. У зв'язку зі зміною міської парадигми, присутність *Homo Urbanus* в місті стає все більш повсюдною і вимагає всебічного вивчення.

Становлення і розвиток міського способу життя являє собою складний і багатоплановий процес. Кожне покоління проходить і переживає його заново, поступово засвоюючи ті риси і норми громадської поведінки, які були звичними для представників старших поколінь. Відображаючи зміну об'єктивних умов життя людей і зрушення в соціальній структурі суспільства, кожне наступне покоління збагачує міський спосіб життя. У сучасному суспільстві через високу швидкість зміни міського середовища, багато хто не встигає перебудуватися, а дехто різко заперечує досвід попередніх поколінь і формує власні риси буття містянином.

Включеність в життя міста, ідентичність містянина, протиставлена байдужості до міста з боку мешканців міста. Вона є умовою формування спільноти, здатної до прояву ініціативи і соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища. Містянам навіть не обов'язково об'єднуватись в постійні структури.

Ініціативність, високий рівень інтелекту і самоорганізації дозволяють містянам легко формувати коаліції для вирішення конкретних завдань, а потім також легко їх нівелювати.

Теоретично можливо запропонувати привабливу міську ідентичність, максимально узгоджену і несуперечливу, визначально ясний образ (цінності, якості, набір поведінкових установок), однак прийняття або відхилення тих чи інших установок міського способу життя цілком залежить від людей. Так що навіть про міську ідентичність вже неможливо говорити як про щось непорушне і стале.

Змінюється не тільки темп і напрямок життя в містах, але і сама система цінностей, в рамках якої здійснюються спроби обговорювати міське життя. Чим чіткіше проявляється своєрідність того чи іншого міста, чим яскравіше проглядається його образ, тим більш специфічним виявляється стан проблеми.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено умови виникнення, характерні риси та формування Homo Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності, що реалізує свої пізнавальні та пояснювальні функції в просторі культурної комунікації.

З огляду на предмет дослідження проаналізовано розвиток історичних уявлень про місто починаючи з часів античності до кінця дев'ятнадцятого століття (формування урбаністики як науки) – середини двадцятого століття (виникнення філософії міста) та встановлено доцільність розгляду феномена міста як єдності та взаємодії міста-території та міста-спільноти, міста як хронотопу (органічного поєднання простору і часу). Узагальнено різноманітні концепції ідентичності та доведено, що в дослідженні міської ідентичності в першу чергу важлива взаємодія і гармонійне поєднання самоті та тотожності як неодмінних атрибутів ідентичності.

Поєднуючи вивчення міста як території та міста як спільноти можна зафіксувати основні тенденції та отримати можливість робити ті чи інші прогнози, як по відношенню до окремих міст, так і по відношенню до міста в цілому та його мешканців. Проблема в тому, що найчастіше сучасна міська ідентичність вже не корелює з якимись конкретними спільнотами. Звичайно, кожен залишається представником певної вікової групи, соціальної структури, професії, етносу тощо. Проте ця ідентифікація дуже слабо співвідноситься з містом і не робить індивіда містянином чи мешканцем міста. На тлі постсучасності з відсутністю чітких розмежувань і однозначних визначень потрібні нові підстави для формування міської ідентичності. Світ як такий і місто зокрема занадто рухливі і плинні для того, щоб раз і назавжди закріпити певні характеристики міських мешканців.

В роботі аргументовано необхідність умовного розподілу міських мешканців на містян і мешканців міста з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топосі міста та на підставі ступеню прийняття ними міських правил і міського способу життя. Такий розподіл сприяє більшій конкретизації дослідження людини міської як нового типу міської ідентичності. Міський спосіб життя з його перевагами і недоліками часто не залишає вибору для міської людини. Вона або приймає правила міської

взаємодії і відчуває себе в місті більш-менш комфортно, або всіляко їх заперечує, що породжує різні неврози, спустошення, невпевненість в собі. Найчастіше ситуація складається таким чином, що міста, що швидко ростуть захоплюють все нові і нові території, відповідно поширюючи на ці простори свої правила гри, а ті індивіди, які проживали на цих територіях і звикли до певного способу життя часто не можуть швидко перелаштуватись, що і призводить до кризових наслідків.

Місто – це акумулятор людської думки, емоцій, почуттів, дій людини. Сучасні зміни – це перш за все зміни людини і її способу життя, її духовного світу; міський мешканець вирішує проблеми переходу, перетворюючи себе і проектує свої дії в нових соціокультурних просторах. Людина міста (Homo Urbanus як рівноважний конструкт між мешканцем міста і містянином) в даний час виходить за його межі і одночасно структурує абсолютно новий урбанізований простір, виробляє нові форми зв'язків, породжувані в ньому, але інтегровані вже над містом.

Мерехтіння, рухливість і плинність цінностей змушують зрозуміти всю марність остаточних визначень і окреслення рамок нової ідентичності. Як містянин, так і мешканець міста можуть в рівній мірі претендувати на заявлений статус, незважаючи на те, що спосіб їх «вбудовування» в міську структуру різниться, вони все ж виявляються «закинутими» в міський простір і, незважаючи на їх задоволення або незадоволення таким станом, змушені або приймати його як є, або оптимізувати усіма можливими способами.

Конфлікт міста і людини ніколи не може бути вирішений остаточно, можливі лише проміжні консенсуси. В цій ситуації Homo Urbanus, розглядуваний в дисертаційній роботі – не еталон, він – скоріше набір характеристик, часто рухливих, різнобічних і іноді досить таки суперечливих, адже міська ідентичність знаходиться в постійній динаміці формування, пов'язаній зі змінами соціальних практик індивіда, змінами життєвих обставин, формуванням та зміною установок, отриманням інформації та інше – з одного боку, і з динамікою зміни самого міста як об'єкта для співвіднесення – з іншого. Навряд чи можна нав'язати ідентичність сучасній людині, хіба що тільки тоді, якщо вона зовсім вже далека від усвідомлення своєї унікальності.

Найчастіше модернізація і стрімке зростання міст водночас випереджають вивчення характерних рис і поведінкових парадигм їх мешканців, що призводить до протестів і конфліктів. Сформоване в дисертації уявлення про характерні риси Homo Urbanus-а як нового представника міської ідентичності в такій ситуації може бути корисним для вивчення як окремих міських мешканців, так і сформованих міських спільнот в конкретних містах на теренах України.

Дослідження з даної проблематики можуть бути продовжені в різних галузях соціогуманітарного знання. Адже з огляду на те, що чисельність міського населення і в світі, і в Україні неухильно зростає з року в рік і за рахунок припливу позаміського населення в міста, і за рахунок розростання самих міст актуальність вивчення міської ідентичності тільки зростає. Зокрема, перспективними могли би бути дослідження специфіки міської ідентичності мешканців східних і західних міст, нових і старих міст, що б акцентувало увагу до міського мешканця вже з урахуванням специфіки його життя як Homo Urbanus-а.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

1. Рыжкова Д. С. Город как условие и цель формирования идентичности / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2013. – № 1064. – С. 108-113.
2. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор формирования идентичности / Д. С. Рыжкова // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: філософія. – 2014. – № 57. – С. 212-219.
3. Рижкова Д. С. Інший в локусі міського середовища / Д. С. Рижкова // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць – 2015 – Вип. 102 (№ 11) – С. 214-217.
4. Рыжкова Д. С. Новый горожанин как культурная идентичность / Д. С. Рыжкова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури – науковий журнал. – 2016. – Вип. 3 (12). – С. 22-30.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях інших держав:

5. Рыжкова Д. С. Городские пространства: от утопии к гетеротопии / Д. С. Рыжкова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 01(60). – С. 233-237.
6. Рижкова Д. С. Взаємодія між містом та його мешканцями: соціально-культурний аналіз / Д. С. Рижкова // Sciences of Europe – 2017 – Vol 3, №19. – С. 30-33.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Рыжкова Д. С. Городская жизнь: к идентичности жителя города и горожанина / Д. С. Рыжкова // «IX Харківські студентські філософські читання»: Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, 25-26 квітня 2013. – С. 55-57.
8. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор идентичности в городе / Д. С. Рыжкова // Международный научный журнал «Интернаука»: материалы II Международной научно-практической конференции «Научный диспут: вопросы социологии, политологии, философии, истории», Москва-Киев-Вена, 27 ноября 2015. – № 8, – С. 181-182.
9. Рыжкова Д. С. Социально-иерархические основы идентичности современного горожанина / Д. С. Рыжкова // «Культура. Духовность. Общество». Матеріали XX Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 28 октября 2015. – С. 87-91.
10. Рыжкова Д. С. Кризис городской идентичности / Д. С. Рыжкова // XVII наукові читання пам'яті Георгія Флоровського. Матеріали Всеукраїнських

конференцій студентів та аспірантів філософських факультетів, Одеса, 8-10 жовтня 2014. – Вип. IV. – С. 112-114.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Рыжкова Д. С. Трудности в определении идентичности современного индивида. / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2015. – Випуск 52. – С. 73-77.

АНОТАЦІЯ

Рижкова Д. С. Homo Urbanus як нова ідентичність. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2018.

В дисертації здійснено філософсько-культурологічний аналіз феномену і поняття Homo Urbanus на підставі розгляду міста як певного хронотопу в єдності місті-спільноти і міста-території, запровадження теоретичної моделі поділу міських мешканців на містян та мешканців міста та розуміння ідентичності як взаємодії між самістю і тотожністю стосовно людини міської.

Homo Urbanus як новий тип міської ідентичності визначено через його здатність до швидкого пристосовування до мінливих обставин, до погодження з правилами міського життя у сучасному місті, до залученості до взаємодії з містом, коли зміна, реконструкція, демонтаж знакових місць та ін. відбуваються за участі містян. В роботі аргументується принципова незавершеність самого феномена Homo Urbanus, а отже і усталеність його визначення, що зумовлено динамічністю характерних рис сучасного міста. Людина міста (Homo Urbanus як рівноважний конструкт між мешканцем міста і містянином) в даний час виходить за його межі і одночасно структурує абсолютно новий урбанізований простір, виробляє нові форми зв'язків, породжувані в ньому, але інтегровані вже над містом.

Ключові слова: місто, містянин, мешканець міста, культура, міська ідентичність, урбаністика, актори, соціальні зв'язки.

АННОТАЦИЯ

Рыжкова Д. С. Homo Urbanus как новая идентичность. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, 2018.

В диссертации осуществлен философско-культурологический анализ феномена и понятия Homo Urbanus на основании рассмотрения города как определенного хронотопа в единстве города-сообщества и города-территории, внедрения теоретической модели разделения городских жителей на горожан и жителей города и понимания идентичности как взаимодействия между самостью и тождеством относительно человека городского.

Номо Urbanus как новый тип городской идентичности определен через его способность к быстрой адаптации к меняющимся обстоятельствам, к следованию правилам городской жизни в современном городе, вовлеченности к взаимодействию с городом, когда изменение, реконструкция, демонтаж знаковых мест и др. происходят с участием горожан. В работе аргументируется принципиальная незавершенность самого феномена Номо Urbanus, а значит и устойчивость его определения, что обусловлено динамичностью характерных черт современного города. Человек города (Номо Urbanus как равновесный конструкт между жителем города и горожанином) в настоящее время выходит за его пределы и одновременно структурирует совершенно новое урбанизированное пространство, производит новые формы связей, порождаемые в нем, но интегрированные уже над городом.

Ключевые слова: город, горожанин, житель города, культура, городская идентичность, урбанистика, акторы, социальные связи.

ABSTRACT

Ryzhkova D. S. Homo Urbanus as a new identity. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences: Speciality 09.00.04 – Philosophical Anthropology and Philosophy of Culture – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The thesis analyzes the phenomenon of Homo Urbanus as the one, that have a philosophical justification. This concept is derived by examining the situation of interaction between the city and its inhabitants in today's realities. Also, an important role is played by the concept of identity, which is described in a departure from the traditional division of religious identity, professional, and so on. An author of the dissertation uses a methodologically consistent combination of different trends and concepts in the entire spectrum of humanities. It is analyzed the dependence of the formation of the identity of the citizen on various factors, as well as the dependence of the image and brand of the city from those who live in it. It is derived the dependence of the use of certain cultural norms, so-called urban lifestyle of the different people from their education, worldview and social environment. In the thesis is selected philosophical-anthropological way of looking at the problem, because it made an attempt to see the city through the prism of his perception of the different segments of the population.

The urgency of the application of phenomenological and hermeneutical methods for describing both modern identity and urban space is substantiated. The city is revealed as a chronotope, as an organic combination of space and time. In addition, it looks like a variant of the postmodern «collage» from ultramodern buildings and the latest engineering solutions and legacy of the past with old buildings and narrow streets. The city becomes more than space, more than the territory, its symbolic significance in modern times is much wider than the value of out-of-town spaces. Efforts have also been made to understand whether there is a community of citizens that are characterized by their characteristics, which they are capable of cooperating in, and in which cases they are capable of consolidation and collapse. Using the combination of studying the city as architecture and the city as a community, we can grasp the main trends and get the opportunity to make certain forecasts, both in relation to individual cities, and in relation to the City as a whole.

In the dissertation the philosophical-anthropological way of looking at the problem is chosen, because an attempt is made to see the city through the prism of its perception by different layers of the population. In the dissertation, it was found that, despite the difficulty in identifying, the emergence of Homo Urbanus-as a characteristic new type of urban dweller was caused and due to many reasons associated with both the change of architecture and brands of urban spaces, and with changes in the perception of the townspeople, connected with the transition from modern times to modernity with all its specifics.

The notion of a citizen and a city dweller is given as two main types, inhabiting urban space and having different ways of interaction with the city. The dependence of the formation of the identity of the city on the various factors, as well as the dependence of the image and brand of the city on those who live in it, is analyzed. The degree and vector of the influence of conditions on the formation of the identity of the individual changes. The hierarchical order is damaged, because most often the situation of the individual in different spheres – cultural, economic, political – does not coincide. Often, proprietors of prominent cultural capital tend to get away from politics at all, to avoid it. Space and time also lost their dominant function in educating the individual. The space is offset by digital technologies and the anonymous depersonalization of business communication. In addition, an important role is played by the expansion of the personal space of the individual, which allows him to show his creative abilities more widely. Time is deprived of importance, due to the fact that the phenomenon of «waiting» is deprived of fullness. An individual no longer expects something, his time is completely controlled by him and the waiting time calmly goes on to entertain himself or perform other tasks.

Key words: city, citizen, city-dweller, culture, identity of the city, urban studies, actors, social relationships.